

ਭੇਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ

ੳ) ਰੋਮ ਪੰਛੀ—ਤੋਤਾ ਮੈਨਾ ।

ਅ) ਚਰਮ ਪੰਚੀ—ਚਮਗਿਦੜ ਆਦਿ ਚਮੜੇ ਦੇ ਫੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ।

ੲ) ਸਾਮੰਤ ਪੰਛੀ—ਗੋਲ ਫੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ।

ਸ) ਵਿਤੱਤ ਪੰਛੀ—ਬਚਿਤਰ ਫੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ।

4) ਉਰਿਸਰੱਪ—ਦਿਲ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਚਲਣ ਵਾਲੇ ਸੱਪ ਆਦਿ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਹਨ :

ੳ) ਅਹਿਸਰਪ : ਕਈ ਸਪ ਫਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਈ ਬਿਨਾਂ ਫਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਅ) ਅਜਗਰ : ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ੲ) ਅਲਸੀਆ ।

ਸ) ਮਹੋਰਗ : ਲੰਬੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ।

5) ਭੁਜਿਪਰਿਸਰਪ—ਭੁਜਾਵਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਚਲਣ ਨਾਲੇ ਚੂਹੇ, ਨੇਵਲੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਇੰਦਰੀਆ ਅਧੁਰੀਆ ਹਨ ਉਹ ਵਿਕਲ ਇੰਦਰੀ ਅਖ-ਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ 303 ਭੇਦ

ਜੈਨ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ 303 ਭੇਦ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗਰਭ ਮਨੁੱਖ ਦੇ 101 ਭੇਦ ਹਨ, ਜੋ 15 ਕਰਮ ਭੂਮੀ, 30 ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ 56 ਅੰਤਰ ਦੀਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰਭ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪਰਿਆਪਤ ਅਤੇ ਅਪਰਿਆਪਤ ਦੋ ਭੇਦ ਹੋ ਕੇ 202 ਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ 101 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਗੰਦ, ਮੈਲ, ਮਲਮੂਤਰ ਆਦਿ 14 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮੈਲਾਂ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰੁਛਿਮ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਅਪਰਿਆਪਤ ਅਵਸਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 101 ਭੇਦ ਹਨ । ਸੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ 303 ਭੇਦ ਹਨ ।

ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲੋਕ ਖੇਤੀ, ਹਥਿਆਰ, ਲੇਖ ਵਿਉਪਾਰ ਆਦਿ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰਨ । ਇਹ ਪੰਜ ਕਰਮ ਭੂਮੀਆਂ ਹਨ

1) ਪੰਜ ਭਰਤ (ਇਕ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦਾ, ਦੋ ਧਾਤਕੀ ਖੰਡ, ਅੱਧਾ ਪੁਸ਼ਕਰ ਅਰਧ ਦੀਪ) ਪੰਜ ਏਰਾਵਤ ਅਤੇ ਪੰਜ ਮਹਾ ਵਿਦੇਹ ।

ਜਿਥੇ ਕਰਮ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਕਲਪ ਬ੍ਰਿਖਾਂ ਨਾਲ ਲੋਕ ਨਿਰਵਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਕਰਮ ਭੂਮੀ 35 ਹਨ ।

ਸਮਰੁਛਿਮ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਸਥਾਨ

1) ਵਿਸ਼ਠਾ 2) ਮੂਤਰ 3) ਬੱਲਗਮ 4) ਨੱਕ ਦਾ ਮੈਲ 5) ਵਮਨ (ਉਲਟੀ)
6) ਪਿਤ 7) ਪੀਕ 8) ਖੂਨ 9) ਵੀਰਜ 10) ਸੁਕੇ ਵੀਰਜ ਦੇ ਫੇਰ ਗਿਲੇ

ਹੋਏ ਪੁਦਗਲ 11) ਮੁਰਦੇ ਦਾ ਸ਼ਰੀਰ 12) ਇਸਤਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਸੰਭੋਗ 13) ਗੰਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ 14) ਸਾਰੇ ਗੰਦੇ ਸਥਾਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 14 ਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਮੁਰਫਿਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਅਸੰਖਿਆਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਸਾਰ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਪਰਸ਼ ਨਾਲ ਅਨੇਕਾ ਜੀਵ ਵੀ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।

ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਜੀਵ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਆਪਤ, ਪ੍ਰਾਣ, ਸਥਿਤੀ, ਕਾਈਆ ਸਥਿਤੀ, ਯੋਗ ਉਪਯੋਗ, ਲੇਸ਼ਿਆ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਹਨ ਜੋ ਜੜ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀਆਂ।

ਪਰਿਆਪਤ (ਸ਼ਕਤੀ)

ਪਰਿਆਪਤੀਆਂ ਛੇ ਹਨ : 1) ਅਹਾਰ 2) ਸਰੀਰ 3) ਇੰਦਰੀ 4) ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ 5) ਭਾਸ਼ਾ 6) ਮਨ।

ਸੁਖਮ ਸ਼ਰੀਰ ਅਤੇ ਪਰਿਆਪਤੀ

ਜਦ ਜੀਵ ਇਕ ਸ਼ਰੀਰ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਜੂਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਉਹ ਭੋਜਨ ਰੂਪ ਅਹਾਰ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਦੋ ਸੁਖਮ ਸ਼ਰੀਰ, ਤੇਜਸ ਅਤੇ ਕਾਰਮਣ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਨਿਰਾਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰੀਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜਨਮ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਪੂਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਸ਼ਰੀਰ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਅਰਿਹੰਤ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਧ ਗਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਖਮ ਸ਼ਰੀਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇਜਸ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਕੰਮ ਖਾਏ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਰੀਰ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਚਾ ਕੇ ਰਸ, ਖੂਨ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਤੇਜਸਵੀ ਪੁਦਗਲਾਂ ਨਾਲ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਭੋਜਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਜਾਰੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹੁਰਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰੀਰ ਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਫੇਰ ਸਾਹ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸਵਾਸ ਸਵਾਸ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰਲਾ ਸ਼ਰੀਰ ਔਦਾਰਿਕ ਹੈ। ਵੇਕਾਰਿਆ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਹਾਰਕ ਸ਼ਰੀਰ ਵੀ ਗਿਆਨ ਸ਼ਰੀਰ ਹੈ।

ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਿਆਪਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਇਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤਕ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹ 4 (ਪਰਿਆਪਤੀ) ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਦੋ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਰਸਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੁਦਗਲ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀ (ਵਿਕਸਤ ਮਨ ਵਾਲੇ) ਪੰਜ ਇੰਦਰੀ ਜੀਵ ਮਨ ਦੇ ਪੁਦਗਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਚਾਰ ਰਖ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ 6

ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਿਆਪਤ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਪਰਿਆਪਤ ਨਾਮ ਕਰਮ ਦੇ ਉਦੇ (ਵੇਖੋ ਕਰਮਵਾਦ) ਨਾਲ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ (ਪਰਿਆਪਤੀਆਂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਛੇ ਪਰਿਆਪਤੀ ਦਾ ਸ਼ੁਰੂ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

1) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜੀਵ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਭੋਜਨ ਯੋਗ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਦਗਲ ਲੈਦਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਲ ਮੂਤਰ ਤੇ ਰਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਅਹਾਰ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹੈ।

2) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜੀਵ ਰਸ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਰਸ, ਖੂਨ, ਮਾਸ, ਚਰਬੀ, ਹਡੀ, ਚਰਬੀ ਤੇ ਵੀਰਜ ਸਤ ਧਾਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਸ਼ਰੀਰ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਹਾਰ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹੈ।

3) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜੀਵ ਸੱਤ ਧਾਤੂ ਰਾਹੀਂ ਪੈਦਾ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਇੰਦਰੀਆ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇੰਦਰੀਆ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹਨ।

4) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ ਸਵਾਸ਼ੋਸਵਾਸ ਦੇ ਯੋਗ ਪ੍ਰਦਗਲ ਨੂੰ ਸਵਾਸ਼ੋਸਵਾਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਤੇ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਵਾਸ਼ੋਸਵਾਸ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹੈ।

5) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੀਵ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਯੋਗ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਗਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਭਾਸ਼ਾ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹੈ।

6) ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਜੀਵ ਮਨ ਦੇ ਯੋਗ ਮਨ ਵਰਗਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਉਹ ਮਨ ਪਰਿਆਪਤੀ ਹੈ।

10 ਪ੍ਰਾਣ

ਪ੍ਰਾਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅੰਨੇ ਕੋਲ ਅੱਖ ਹੈ ਪਰ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੈ :

1-5) ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ। (ਸੁਣਨ, ਵੇਖਣ, ਸੁੰਘਣ, ਸਵਾਦ ਅਤੇ ਛੋਹਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ।

6-8) ਤਿੰਨ (ਮਨ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਈਆ) ਯੋਗ (ਸੁਮੇਲ) ਸ਼ਕਤੀ। (ਵਿਚਾਰਨ, ਬੋਲਣ, ਹਿਲਨ ਅਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ।

9) ਸਵਾਸ਼ੋ ਸ਼ਬਾਸ। (ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ)

10) ਆਯੁਸ਼ (ਉਮਰ)। (ਜਿਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ)

ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਾਣ 10 ਹਨ ਪਰ ਹਰ ਜੀਵ ਕੋਲ 10 ਪ੍ਰਾਣ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਕ ਇੰਦਰੀਆਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਪਰਸ਼, ਉਛਵਾਸ, ਕਾਇਆ, ਆਯੁਸ਼ ਆਦਿ 4 ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ। ਦੋ

ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲੇ ਜੀਵ ਰਸਨਾ ਤੇ ਵਚਨ ਯੋਗ ਕਾਰਣ 6 ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹਨ । ਤਿੰਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਪ੍ਰਾਣ ਕਾਰਣ 7 ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹਨ । ਚਾਰ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਅੱਖ ਹੋਣ ਕਾਰਣ 8 ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹਨ । ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰੋਤ (ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ) ਹੋਣ ਕਾਰਣ 9 ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹਨ । ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੰਗੀ ਜੀਵ ਮਨ ਸਮੇਤ 10 ਪ੍ਰਾਣਾ ਦੇ ਧਾਰਕ ਹਨ ।

ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਨਾਰਕੀ ਜੀਵ ਵੀ ਮਨ ਪਰਿਆਪਤੀ ਕਾਰਣ ਸੰਗੀ ਜੀਵ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਯੋਨੀ ਵਿਚ ਕਈ ਜੀਵ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਅਵਿਕਸਤ ਮਨ ਕਾਰਣ ਅਸੰਗੀ ਹਨ ।

84 ਲੱਖ ਜੂਨ

ਅਕਸਰ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 84 ਲੱਖ ਜੂਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਨਵ ਦੇਹ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਜੈਨ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੂਨ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਇਕ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੂਪ, ਰਸ, ਗੰਧ, ਸਪਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਪੁਦਗਲ ਹਨ । 84 ਲੱਖ ਜੂਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਕਾਇਆ	7 ਲੱਖ
ਅਪਕਾਇਆ	7 ਲੱਖ
ਤੇਜਸ ਕਾਇਆ	7 ਲੱਖ
ਵਾਯੂ ਕਾਇਆ	7 ਲੱਖ
ਪ੍ਰਤੀਯੋਕ ਬਨਾਸਪਤੀ ਕਾਇਆ	10 ਲੱਖ
ਸਧਾਰਣ ਬਨਾਸਪਤੀ ਕਾਇਆ	14 ਲੱਖ
ਦੋ ਇੰਦਰੀਆ ਕਾਇਆ	2 ਲੱਖ
ਤਿੰਨ ਇੰਦਰੀਆ ਕਾਇਆ	2 ਲੱਖ
ਚਾਰ ਇੰਦਰੀਆ ਕਾਇਆ	2 ਲੱਖ
ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਤਰਿਅੰਚ	4 ਲੱਖ
ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਦੇਵਤੇ ਕਾਇਆ	4 ਲੱਖ
ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਨਾਰਕੀ ਕਾਇਆ	4 ਲੱਖ
ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆ ਮਨੁੱਖ ਕਾਇਆ	14 ਲੱਖ

ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸਰੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ (ਅਕਾਰ) ਨੂੰ ਅਵਗਾਹਨਾ ਆਖਦੇ ਹਨ ।

ਜੀਵ ਵਾਰ ਵਾਰ ਮਰ ਕੇ ਫੇਰ ਉਸੇ ਗਤੀ ਵਿਚ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਨਮ ਲਵੇ. ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਜਿਨੀ ਲੰਬੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਾਇਆ ਸਥਿਤੀ ਹੈ । ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਯੋਗ ਤੇ ਉਪਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਯੋਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਆਤਮ-ਵੀਰਜ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਮਨ, ਵਚਨ ਕਾਇਆ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਯੋਗ 12 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਅਗਿਆਨ 4 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ 13-14ਵੇਂ ਗੁਣ ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿਧਾ ਵਿਚ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਲੇਸ਼ਿਆ

ਇਹ ਜੈਨ ਧਰਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ।

ਲੇਸ਼ਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਉਤਰਾ ਧਿਆਨ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਨਣ ਹੈ । ਲੇਸ਼ਿਆ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਕਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਕਰਮ ਬੰਧ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੈ । ਲੇਸ਼ਿਆ ਕਾਰਣ ਆਤਮਾ ਕਰਮਾ ਨਾਲ ਚਿਪਕਦੀ ਹੈ । ਲੇਸ਼ਿਆ ਕਰਮ ਯੋਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਸ ਰੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਵਾਲਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਚਿਤਰ ਕਾਰ ਗੁੰਦ ਆਦਿ ਚਿਕਨੇ ਪਦਾਰਥ ਰੰਗ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਲੇਸ਼ਿਆ ਕਰਮ ਬੰਧ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਲੰਬਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਸੁਭ ਲੇਸ਼ਿਆ ਦਾ ਫਲ ਦੁਖਦਾਇਕ ਵਾਧਾ ਅਤੇ ਸੁਭ ਲੇਸ਼ਿਆ ਸੁਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਹੈ । ਲੇਸ਼ਿਆ ਲਈ ਅੱਜ ਕਲ ਦੀ ਔਰ (Aura) ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਸੀ ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਨੇ ਚਿਤਰ ਲਿਆ ਹੈ । ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਭਾ ਮੰਡਲ ਵੀ ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ।

ਲੇਸ਼ਿਆ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ

ਲੇਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਉਦਾਹਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।

6 ਮਨੁੱਖ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁਖ ਨੇ ਸਤਾਇਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਜਾਮਨ ਫਲ ਨਾਲ ਲਦਿਆ ਦਰਖਤ ਵੇਖਿਆ । ਉਹ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਪਹਿਲਾ—ਦਰਖਤ ਨੂੰ ਜੜ ਤੋਂ ਪੁਟ ਦੇਵੋ ਫੇਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਫਲ ਤੋੜਾਂਗੇ । (ਇਹ ਵਾਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲੇਸ਼ਿਆ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸੁਭ ਲੇਸ਼ਿਆ ਹੈ)

ਦੂਸਰਾ—ਮੂਲ ਨੂੰ ਉਖਾੜਨ ਦੀ ਜਰੂਰਤ ਨਹੀਂ । ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਟਾਹਣੇ ਤੋੜ ਕੇ ਫਲ ਖਾਣ ਵਿਚ ਫਾਇਦਾ ਹੈ । (ਨੀਲ ਲੇਸ਼ਿਆ)

ਤੀਸਰਾ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਤੇ ਫਲ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਫਲ ਖਾ ਲਏ ਜਾਣ ।
(ਕਪੋਤ ਲੇਸ਼ਿਆ)

ਚੌਥਾ—ਜਾਮਨ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਤੋੜ ਲਵੋ ਅਤੇ ਫਲ ਖਾਵੋ । (ਤੇਜ ਲੇਸ਼ਿਆ)

ਪੰਜਵਾਂ—ਕੇਵਲ ਪਕੇ ਜਾਮਨ ਫਲ ਖਾਵੋ । (ਪਦਮ ਲੇਸ਼ਿਆ)

ਛੇਵਾਂ—ਜੇ ਫਲ ਪੱਕੇ ਕੇ ਗਿਰ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਹੀ ਖਾਵੋ । (ਸੁਕਲ)

ਇਹ 6 ਮਨ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਹਨ 6 ਲੇਸ਼ਿਆ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣੀ ਹਨ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਨੀਲ, ਕਪੋਤ ਅਸੁਭ ਅਤੇ ਤੇਜ, ਪਦਮ, ਸੁਕਲ ਸੁਭ ਲੇਸ਼ਿਆਵਾਂ ਹਨ ।

2. ਅਜੀਵ ਤੱਤਵ

ਅਜੀਵ ਪੰਜ ਹਨ (1) ਧਰਮ (2) ਅਧਰਮ (3) ਅਕਾਸ਼ (4) ਪ੍ਰਦਗਲ (5) ਕਾਲ । ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਵਰਨਣ 6 ਦਰਵਾਂ ਵਿਚ ਕਰਾਂਗੇ ।

ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਪਾਪ ਤੱਤਵ

ਜੋ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੁੰਨ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਅਪਵਿੱਤਰ ਕਰੇ, ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ । ਸੁਭ ਕਰਮ ਪੁੰਨ ਹੈ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਪਾਪ ।

ਧਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਸਮਿਅਕ (ਸੱਚੀ) ਸ਼ਰਧਾ, ਸੰਜਮ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਪੰਨ ਕਾਰਣ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੁੰਨ ਮੁਕਤੀ ਰੂਪੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਯੋਗ, ਹਵਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ । ਅਰੋਗਤਾ, ਸੰਪਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੁਖ ਮਾਨ-ਸਨਮਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਦਗਲਾਂ ਕਾਰਣ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ।

ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਰਤੀਆਂ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੇ ਕਾਰਣ ਅਨ-ਗਿਣਤ ਹਨ ਫੇਰ ਵੀ ਕੁਝ ਪੁੰਨ ਤੇ ਪਾਪ ਦੇ ਭੇਦ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ । ਪੁੰਨ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੇਦ ਹਨ । (1) ਪੁੰਨਾ ਅਨੁਬੰਧੀ ਪੁੰਨ (2) ਪਾਪਾ ਅਨੁਬੰਧੀ । ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਪੁੰਨ ਮਿਲੇ ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਦਾ ਬੰਧ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪੁੰਨਾ ਅਨੁਬੰਧੀ ਹੈ । ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਨਵੇਂ ਪਾਪ ਦਾ ਬੰਧ ਹੋਵੇ ਉਹ ਪਾਪਾ ਅਨੁਬੰਧੀ ਪੁੰਨ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਪੁਰਵ ਪੁੰਨ ਸਦਕਾ ਸਭ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਆਤਮਹਿਤ ਸੱਚਦਾ ਹੋਈਆ ਧਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਪੁੰਨ ਅਨੁਬੰਧ ਪੁੰਨ ਹੈ । ਇਕ ਆਦਮੀ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੇ ਪੁੰਨ ਸਦਕਾ ਸੁਖ ਭੋਗ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਪਾਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਬੰਧੀ ਪੁੰਨ ਹੈ ।

34 ਪੁੰਨ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਭੇਦ

ਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸੁਭ ਪ੍ਰਦਗਲ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਪੁੰਨ ਕਰਮਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨੌਂ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ । ਪੁੰਨ 42 ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਭੋਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

(1) ਅਨੰ ਪੁੰਨ (2) ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੁੰਨ (3) ਸਥਾਨ ਦਾ ਪੁੰਨ (4) ਸੌਣ ਲਈ ਯੋਗ ਫੱਟਾ ਆਦਿ ਦੇਣ ਦਾ ਪੁੰਨ (5) ਕਪੜੇ ਦਾ ਪੁੰਨ (6) ਮਨ ਪੁੰਨ (7) ਵਚਨ ਪੁੰਨ (8) ਕਾਇਆ ਪੁੰਨ (9) ਨਮਸਕਾਰ ਪੁੰਨ ।

ਅੰਨ, ਪਾਣੀ, ਦਵਾਈ ਆਦਿ ਸੁਪਾਤਰ ਨੂੰ ਦਾਨ ਕਰਨਾਂ, ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਯੋਗ ਜਗ੍ਹਾਂ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੁਭ ਭਾਵਨਾ ਰਖਣਾ, ਚੰਗੇ ਵਚਨ ਬੋਲਣਾ, ਸ਼ਰੀਰ ਰਾਂਹੀ ਸੁਭ ਕਰਮ ਕਰਨਾ, ਸੱਚੇ ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਨਾ । ਪੁੰਨ ਕਰਮ ਦਾ 9 ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਨੌਂ ਕਾਰਣਾਂ ਕਾਰਣ ਪੁੰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਗੇ ਇਹ ਵੇਖਣਾ

ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਦਾਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੁਪਾਤਰ ਹੋਵੇ। ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਦਾਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਹੱਕ ਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਕੁਪਾਤਰ ਦਾਨ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਪਾਪ ਕਰਮ ਦੇ ਕਾਰਣ

ਪਾਪ ਵੀ ਪੁੰਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ—

ਪਾਪ ਕਰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਠਾਰਾਂ ਅਸੁਭ ਕਾਰਣ ਹਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਰਕ ਤੇ ਪਸ਼ੂ ਗਤੀ ਵਿਚ ਭਟਕਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪਾਪ ਦੇ 18 ਕਾਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ

(1) ਹਿੰਸਾ (2) ਝੂਠ (3) ਚੋਰੀ (4) ਅਬ੍ਰਹਮਚਰਜ (ਚਾਰਿਤਰ ਹੀਣਤਾ) (5) ਪ੍ਰਿਗ੍ਰਹਿ (6) ਕਰੋਧ (7) ਮਾਨ (8) ਮਾਇਆ (ਧੋਖਾ) (9) ਲੋਭ (10) ਰਾਗ (ਲਗਾਵ) (11) ਦਵੇਸ਼ (ਨਫਰਤ) (12) ਕਲੇਸ਼ (13) ਅਵਿਆਖਿਆਨ (ਝੂਠਾ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣਾ) (14) ਚੁਗਲੀ ਕਰਨਾ (15) ਪਰਾਈ ਨਿੰਦਾ (16) ਰਤਿ ਅਰਤਿ (ਪਾਪ ਵਿਚ ਰੁਚਿ ਅਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਫਰਤ) (17) ਮਾਇਆ ਮਰਿਸ਼ਾਵਾਦ (ਧੋਖਾ ਕਰਕੇ ਬੋਲਣਾ) (18) ਮਿਥਿਆ ਸ਼ਲਯ ਦਰਸ਼ਨ (ਝੂਠੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ)। ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਤੇ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਪ ਆਖਦੇ ਹਨ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਖੋਂ ਪੁੰਨ ਤੇ ਪਾਪ ਦੋਹੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਹਨ। ਇਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਜੰਜੀਰ ਹੈ ਦੂਸਰੀ ਲੋਹੇ ਦੀ ਜੰਜੀਰ। ਜੰਜੀਰ, ਜੰਜੀਰ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਜੰਜੀਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਆਤਮਿਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਪਾਪ ਕਰਮ ਦੇ ਕਾਰਣ ਛੱਡ ਨੇ ਚਾਹਿਦੇ ਹਨ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੁੰਨ ਫਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਵੀਤਰਾਗ ਅਵਸਥਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਨਵੇਂ ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਘਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਸੁਧ ਵੀਤਰਾਗੀ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਪੁੰਨ ਪਾਪ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀਆ ਮਨੁੱਖ ਸੁਧ ਵੀਤਰਾਗ ਅਰਿਹੰਤ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ 18 ਪਾਪ 82 ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵ ਭੋਗਦਾ ਹੈ।

5 ਆਸ਼ਰਵ

ਪੁੰਨ, ਪਾਪ ਰੂਪੀ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੀ ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ। ਆਸ਼ਰਵ ਰਾਂਹੀ ਆਤਮਾ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦਿਗੰਵਰ ਫਿਰਕੇ ਵਿਚ ਪਾਪ ਤੇ ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਆਸ਼ਰਵ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮਨ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਇਆ ਦਾ ਯੋਗ (ਸੁਮੇਲ) ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਆਉਣ ਦੀ ਨਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਨਾਲੀ ਰਾਂਹੀ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ ਝੂਠ, ਆਦਿ ਪਾਪ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣ ਦੀ ਨਾਲੀ

ਦਾ ਪਾਣੀ ਭਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਕਰਮ ਆਉਣ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ । ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਤੀ ਵਿਚ ਛੇਕ ਕਾਰਣ ਪਾਣੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਉਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨ, ਵਚਨ, ਕਾਇਆ ਯੋਗ ਅਤੇ ਕਸ਼ਾਏ ਕਾਰਣ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਮਨ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਇਆ ਦੇ ਸੁਭ ਭਾਵ ਸੁਭ ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਭਾਵ ਅਸੁਭ ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ । ਆਸ਼ਰਵ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ । ਕਸ਼ਾਏ ਯੁਕਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਰਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਮਪਰਾਏਕ ਕਰਮ ਬੰਧ ਹੈ । ਕਸ਼ਾਏ ਰਹਿਤ ਵੀਤਰਾਗ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਜੋ ਕਰਮ ਬੰਧ ਹੈ ਉਹ ਏਰਿਆ ਪਥਿਕ ਹੈ । ਏਰਿਆ ਪਥਿਕ ਬੰਧ ਵਿਚ ਕਰਮ ਪਹਿਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਜੀਵ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਸਮੇਂ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਆਸ਼ਰਵ ਦੇ ਪੰਜ ਭੇਦ ਹਨ ।

(1) ਮਿਥਿਆਤਵ (2) ਅਵਿਰਤਿ (3) ਪ੍ਰਮਾਦ (4) ਕਸ਼ਾਏ (5) ਯੋਗ (ਮਨ-ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਇਆ) ।

- ਮਿਥਿਆਤਵੀ, ਦੇਵ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਨਾ, ਧਰਮ ਰਹਿਤ ਕੰਮ ਕਰਨਾ, ਨੌ ਤੱਤਵਾਂ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾ ਰਖਣਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ।
- ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਭੋਗ ਪ੍ਰਤੀ ਭੱਜਨਾਂ ਅਵਿਰਤੀ ਹੈ ।
- ਆਤਮ ਕਲਿਆਣ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਿਹਲੀ ਤੇ ਆਲਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪ੍ਰਮਾਦ ਹੈ ।
- ਕਰੋਧ, ਮਾਨ ਮਾਇਆ ਤੇ ਲੋਭ ਵਿਚ ਲਗੇ ਰਹਿਣਾ ਕਸ਼ਾਏ ਹੈ ।
- ੯ ਮਨ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਇਆ ਦੀਆਂ ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਵਿਉਪਾਰ ਯੋਗ ਹਨ ।
- ਹਿੰਸਾ ਤੋਂ ਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਤਕ ਪੰਜ ਪਾਪ ।
- ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦਾ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਵਿਚ ਲਗਣਾ ।
- ਵਸਤਰ ਪਾਤਰ ਆਦਿ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਰਖਣਾ ।
- ਸੂਈ, ਘਾਹ ਦਾ ਵਿਛੋਣਾ ਠੀਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ।

ਕਾਈਕੀ ਆਦਿ 25 ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਆਸ਼ਰਵ ਅਤੇ ਕਰਮ ਬੰਧ ਹਨ ਸੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ।

6 ਸੰਬਰ

ਕਰਮ ਆਉਣ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ (ਨਿਰੋਧ) ਹੀ ਸੰਬਰ ਹੈ, ਆਸ਼ਰਵ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸੰਬਰ ਹੈ । ਆਸ਼ਰਵ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਨਾਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ । ਇਸ ਕਰਮ ਰੂਪੀ ਨਾਲੀ ਦਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਬਰ ਹੈ ।

ਸੰਬਰ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਸੰਬਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੋ ਭੇਦ ਹਨ 1) ਦਰਵ ਸੰਬਰ 2) ਭਾਵ ਸੰਬਰ

ਕਰਮ ਪੁਦਗਲ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਰੋਕਣਾ ਜਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਦੱਰਵ ਸੰਬਰ ਹੈ ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਾਰਣ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਲਾਉਣਾ ਹੀ ਭਾਵ ਸੰਬਰ ਹੈ ।

ਤੱਤਵ ਪਖੋਂ ਸੰਬਰ ਦੇ ਪੰਜ ਭੇਦ ਹਨ :

ਸਮਿੱਕਤਵ—ਜੀਵ ਅਜੀਵ ਆਦਿ 9 ਤੱਤਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾ ਕਰਕੇ ਗਲਤ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਮਿੱਕਤਵ ਹੈ ।

ਵਿਰਤ—18 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪਿਛੇ ਦਸੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ । ਪੰਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ।

ਅਪ੍ਰਮਾਦ—ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਨਾ ਰਖਣਾ ।

ਅਕਸ਼ਾਏ—ਕਰੋਧ ਆਦਿ ਚਾਰ ਕਸ਼ਾਏ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਜਾਂ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ।

ਯੋਗ—ਮਨ, ਬਚਨ ਤੇ ਕਾਇਆ ਦੀਆਂ ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ।

ਇਹ ਸੰਬਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭੇਦ ਹਨ ਜੋ ਆਸ਼ਰਵ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ । ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮਿੱਕਤਵ ਆਦਿ ਦੇ ਪੰਜ ਭੇਦ ਮਿਲਾ ਕੇ 20 ਜਾਂ 57 ਭੇਦ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

7 ਨਿਰਜਰਾ

ਸੰਬਰ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਰੋਕਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ ਪਰ ਇਕਲਾ ਸੰਬਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿਲਾ ਸਕਦਾ ।

ਆਤਮਾ ਰੂਪੀ ਨੌਕਾ ਵਿਚ ਛੇਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਣੀ ਆਉਣਾ ਆਸ਼ਰਵ ਹੈ । ਛੇਦ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਰੋਕਣਾ ਸੰਬਰ ਹੈ । ਪਰ ਜੋ ਪਾਣੀ ਕਿਸਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਕਰਨਾ ਨਿਰਜਰਾ ਹੈ ।

ਨਿਰਜਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਪੁਦਗਲ ਦੀ ਧੁੜ ਨੂੰ ਝਾੜ ਦੇਣਾ । ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਝੜਨਾ ਨਿਰਜਰਾ ਹੈ । ਨਿਰਜਰਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਵਿਚ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਖਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਪਰ ਨਿਰਜਰਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਜਦ ਉੱਚਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਤਮ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬਧਿਤ ਸਾਰੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਨਿਰਜਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੇਦ ਹਨ ਸਕਾਮ (ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਨ) ਨਿਰਜਰਾ ਅਤੇ ਅਕਾਮ (ਬਿਨਾ ਉਦੇਸ਼) ਨਿਰਜਰਾ ।

ਨਿਰਜਰਾ ਆਤਮਾ ਸੁਧੀ ਵਲ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਰਾਂ ਹੈ । ਸੰਬਰ ਵਿਚ ਮਨ, ਵਚਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸੁਧੀ 10 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ, 12 ਅਨੁਪਰੇਕਸ਼ਾਵਾਂ ਸਹਾਇਕ ਹਨ ।

10 ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਧਰਮ :

- 1) ਖਿਮਾ :—ਕਰੋਧ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ।
- 2) ਮਾਰਦਵ :—ਜਾਤ, ਕੁੱਲ, ਗਿਆਨ, ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੋਕਤ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨਾ ।
- 3) ਆਰਜਵ :—ਸਰਲਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ।
- 4) ਸ਼ੋਚ :—ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ੁਧੀ ਲਈ ਉਪਾਅ ਕਰਨਾ ।
- 5) ਸੱਚ :—ਮਿਥਿਆ ਵਚਨ, ਵਿਵਹਾਰ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ।
- 6) ਸੰਜਮ :—ਹਿੰਸਾ ਆਦਿ ਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ।
- 7) ਤੱਪ :—ਸੰਗ੍ਰਿਹ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਝਾੜਨ ਲਈ ਤੱਪ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ।
- 8) ਤਿਆਗ :—ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਲਈ, ਯੋਗ ਪਾਤਰ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ।

9) ਅਕਿਚੰਨਯ :—ਪਰਿਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਾਵ ਨਾ ਰਖਣਾ ।

10) ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ :—ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਥਿਤ ਰਹਿਨਾ, ਕਾਮ ਭੋਗਾਂ ਨੂੰ ਪਾਪਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਉਲਝਣਾ ।

ਨਿਰਜਰਾ ਤੱਤਵਾਂ ਦੇ ਭੇਦ

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਜਰਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਖਾਤਮੇ ਲਈ ਤੱਪ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਹੈ 1) ਅੰਦਰਲਾ ਤੱਪ 2) ਬਾਹਰਲਾ ਤੱਪ । ਦੋ ਤੱਪਾਂ ਦੇ ਛੇ ਛੇ ਭੇਦ ਹਨ ।

ਅੰਦਰਲਾ ਤੱਪ

1) ਪ੍ਰਾਸਚਿਤ 2) ਵਿਨੇ 3) ਵੈਯਵਰਿਤ (ਬਾਲਕ, ਬੁਢੇ ਅਤੇ ਰੋਗੀ ਦੀ ਸੇਵਾ)
4) ਸਵਾਧਿਆਏ (ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ) 5) ਧਿਆਨ (ਆਰਤ ਤੇ ਰੋਦਰ ਦੇ ਅਸ਼ੁਭ ਧਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਧਰਮ ਤੇ ਸੁਕਲ ਧਿਆਨ-ਕਰਨਾ) 6) ਵਿਯੁਤਸਰਗ

ਇਹ 6 ਤੱਪ ਅੰਦਰਲੇ ਤੱਪ ਹਨ ਅਤੇ ਆਤਮ ਸੁਧੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਵ ਹਨ ।

ਬਾਹਰਲੇ ਤੱਪ

1) ਵਰਤ 2) ਉਨੋਦਰੀ (ਭੁੱਖ ਤੋਂ ਘੱਟ ਖਾਣਾ) 3) ਭਿਖਿਆ ਨਾਲ ਗੁਜਾਰਾ ਕਰਨਾ 4) ਰਸ ਤਿਆਗ 5) ਕਾਇਆ ਕਲੇਸ਼ (ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਤੱਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦੁੱਖੀ ਕਰਨਾ 6) ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਲੀਨਤਾ । (ਵੇਖੋ ਗੁਰੂ ਸਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ)

8 ਬੰਧ

ਦੁਧ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਘੁਲ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਬੰਧ ਹੈ । ਬੰਧ ਇਕ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਦੋ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ । ਆਤਮਾ ਤੇ ਕਰਮਾ ਦਾ